

PSZICHOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA A NEVETÉSRŐL ÉS A HUMORRÓL

Séra László: A nevetés és a humor pszichológiája

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980

„A tabu szent és sérthetetlen dolog. A szerző megsérti a 'szeretet tabut', leküzdi tudománya viszolygását a pozitív érzelmek, a szeretet, az öröm, a boldogság, a remény, stb. tanulmányozásától” — olvasom Séra László könyvének fűlszövegében és nem tudom leküzdeni kételyemet. A tabu, a szentség és a sérthetatlenség éppen azok a fogalmak, amelyek a kérdéses összefüggésben legfeljebb negatív jutnak az eszembe: a nevetés és/vagy a humor nem ismer (el) semmiféle tabut, szentséget és sérthetatlenséget. És a szeretet, a boldogság, a remény, a stb. sem szükségképpen az elsők között ötlük fel, ha nevetésre és/vagy humorra gondolok. Ezen nem segít, hogy az előszóból megtudom: a könyv „melléktermék”.

Alapállását a szerző a bevezetőben is megerősíti: „A nevetés és a humor a kellemes és kíváncsú emberi dolgok sorába tartozik” (13 o.). Az állítás összevont kategóriakussága zavar, mert a nevetés és a humor akkor is kíváncsú, ha az egyik, a másik, vagy mindkettő, történetesen nem sorolható be a kellemes dolgok közé.

A szerző utal egy munkára, amelyből kitűnik, hogy a pszichológusok többet foglalkoznak a kellemetlen, mint a kellemes és pozitív érzelmekkel, majd hozzáteszi, hogy ezt az idioszinkráziát egy másik kutató is megállapítja. A nevezett szerző (Lindauer) valóban egyetért azokkal a kritikusokkal, akik szerint a pszichológia korlátozottabb figyelmet szentel a pozitív és optimista vonásoknak, mint a lealacsonyító és pesszimista tulajdonságoknak. Sőt, irodalmi művek tartalomelemzése nyomán azt is megkockáztatja, hogy a kellemetlen affektív tónus hangsúlyozása inkább a pszichológiára jellemző, mivel az irodalom sem a múltban, sem a jelenben nem mutat ilyen tendenciát.

Hozzáteszi azonban, hogy kétségtől megkérdőjelezhető annak az eljárásnak az érvényessége, amely ezt az eredményt adta. Kérdéses, hogy vajon a szavak számlálása megfelelő indikátora-e a kellemes vagy kellemetlen tartalomnak? Noha a már említett munka pszichológiai szakkönyvek tartalomelemzése során is ezt a módszert használta, az irodalomban fokozottan torzító lehet. Megtörténhet, hogy az író azt a szót, ami kellemes érzelmet jelent, kellemetlen affektív tónussal ruházza fel. És ami az irodalomban a legtöbb esetben helytálló, a legjobb irodalmi művekre korántsem bizonyosan érvényes; lehet, hogy éppen ott ellentétes tendencia észlelhető.

Mindennek vizsgálata viszont igen bonyolult, hiszen a teljes szöveggörnyezet feltekerpezését követelné. Csak hogy nem látható be az sem, hogyan mondhatunk le erről akkor, amikor a nevetést és/vagy a humort általában akarjuk minősíteni:

„A nevetés forrása és alapja... valamiféle rútság és formátlanság.” (Cicero)

„A nevetés mindig az öröm hirdetője..., amikor nevetünk: diadalunkat fejezzük ki.” (Hobbes)

„Ha az embereknek megtiltják, hogy komoly gondolataikat elmondhassák bizonyos dolgokról, akkor az irónikusan teszik meg... csak az nevetséges, ami torz.” (Shaftesbury)

„A komikum keltette benyomás a kellemes és kellemetlen érzés vegyüléke, de a túlsúly rendszeren a kellemes oldalán van.” (Csernyisevskij)

„A humor... csak álarcát viseli a nevetségesnek. Alapjában véve fölséges. Nevetséges álarcában rejtett sírás... A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” (Arany János)

„A nevetés... eredetileg a tiszta öröm vagy a boldogság kifejezése volt. Ezt világosan látjuk a gyermekeken, amikor játszanak és közben szinte szakadatlanul kacagnak.” (Darwin)

„Mindnyájan halálra vagyunk ítélve. Alapjában véve minden humor akasztófahumor”. (Karinthy)

Ha az illusztrációként kiszemelt idézetekből (hasonlókból breviáriumokat töltenek meg) kihagytam volna a nevetés, a humor, a komikum szavakat, aligha derült volna ki, hogy közeli rokonságban levő jelenségekre vonatkoznak. Célszerű tehát a humort, illetve az általa kiváltott nevetést úgy felfogni, mint ami az egyértelműen kellemes affektív tónustól az ambivalencia különböző fokozatain át a kellemetlen affektív tónusig terjedhet. Mindenekelőtt az alany megelőző motívumainak szempontjából. De akkor is, ha magában az alanyban fellépő hatást, a társak reakcióit, avagy adott esetben azt a személyt nézzük, akit a humor célbavesz. Óhatatlanul tovább bonyolítja a képet, hogy egyrészt e megkülönböztetésből az érzés hevessége, ereje nem olvasható ki automatikusan, másrészt, hogy az alany, a társak és a célszemély megnyilatkozásai éppúgy lehetnek párhuzamosak, mint különböző mértékben szétartók. Minderről Séra is viszonylag könnyen meggyőződhet: csak fel kell ütnie saját könyvének szép számú, bár szétszórta található vonatkozó helyeit.

Egy ennyire sokarcú, a mindennapokat és a művészeteket átszövő jelenségről hajlamos az ember feltételezni, hogy felkeltette a filozófia, illetve a szaktudomány képviselőinek figyelmét. Ám Séra a bevezetőben közli, hogy ha „a nevetésnek és humornak akár fiziológiai, akár pszichológiai vagy társadalmi oldalát nézzük, a tudomány adós vele”. (13 o.) Meglepődve és magamat ellenőrizve hátralapozok az irodalomjegyzékhez, amely igazán imponáló: csaknem 400 tételből áll, amelyek zömében ott van a nevetés és/vagy a humor szó, megjelenési helyük pedig nem hagy kétséget afelől, hogy elsőprő többségük pszichológiai vizsgálódás eredménye.

Előrelapozok a tartalomjegyzékhez és ott is látom, hogy túl a filozófiai-esztétikai eredetű, de pszichológiai vonatkozású töméntelen humorelméleten, a pszichológiának saját adatai alapján is van mondanivalója — felsorolni sem kevés — a nevetés fiziológiájáról, a nevetés és mosoly kapcsolatáról, evolúciójáról, a humor és tudattalan viszonyáról — különös tekintettel a viccre —, a humor és rejtvénymegoldás összefüggéséről, mint Gestalt-képződésről, a humor aktivációs felfogásáról, a humor tartalmáról (illetve az inger struktúrájáról, fiziológiai kísérőikről), a gyermekhumor fejlődéséről, az értelmi fejlődés és humor, a humor és kreativitás viszonyáról, az extraverzió, az agresszivitás, a szorongás és humor viszonyáról, az egészségesek és betegek humorérzékének különbségeiről, a társas helyzet nevetésre gyakorolt hatásáról, a humor funkcióiról, pszichoterápiai felhasználásáról.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy e kérdésekkel a pszichológia eleget foglalkozott, azaz egyszer s mindenkorra kielégítő válaszhoz jutott. De ez közhely és semmi humor (specifikus) nincs benne. Az imént jelzett sokarcúság egyébként azt is megmagyarázza, hogy miért reménytelen *egyetlen* „jó elméletet” keresni, amelybe minden érvényes adat és elgondolás kizárólagosan belezárható. A jelenségkörre fordított figyelem mindenesetre nem mond ellent várakozásunknak, és ezen az sem változtat, hogy — kivált az úgynevezett „elemi folyamatok” között — számos jelenség akad, amelynek vizsgálatára a pszichológia saját fejlődése, valamint tudománytörténeti és metodológiai okok szövevénye folytán nagyobb erőt fordított.

Mellesleg, maga a könyv a legcsattanósabb cáfolata a szerző misztifikációinak. Ha a pszichológia olyan mértékben adósa lenne a tárgy vizsgálatának, mint írja: nemhogy nem kerekedhetett volna ki ekkora terjedelemre könyve, de hozzá sem foghatott volna. Megírásához a „szeretet tabut” és „tudománya viszolygását” sem kellett leküzdenie, mert ezeknek itt semmi nyoma.

Sokkal fontosabb küzdelmet nyert meg azonban a szerző. Megmutatta, mit jelent, ha valaki (nem mellék-, de főtermékként) alaposan ismeri a tárgyat, amiről ír. Séra valóban szinte mindent elolvasott, kijegyzetelt és munkájába beledolgozott, amit a nevetés és a humor pszichológiájáról kézirata befejezéséig közzétettek. Mindaddig ez önmagában is jelentős érdem, amíg a „felkészületlenségi tabu” sokakat nem tart vissza a publikálástól. Az anyaggyűjtésbe belefektetett sikeres erőfeszítésnek megfelelően, a szerző meg is akarta osztani az olvasóval mindazt, aminek birtokába jutott. Ha meggondoljuk, hogy a tárgyról ez az első magyar nyelvű összefoglaló pszichológiai munka, szándéka indokolt.

De éppen mert ilyen, nyilvánvalóan nemcsak pszichológusoknak szól. A szerző sem új humorelmélettel nem szomorít el (vagy örvendeztet meg), sem nem számol be saját empirikus kutatásokról, amelyek egy akadémiai kiadványban szükségképpen megkövetelik a hosszadalmas és olykor még a szakembernek is nehezen követhető metodikai-statisztikai műveletek, megfontolások leírását. Nem volt tehát sem a tárgy, sem az előadásmód inherens adottságaiból származó akadálya annak, hogy a könyv szélesebb érdeklődést is kielégítsen.

Mégis attól tartok, hogy bár az ábrák és fényképek megkönnyítik az olvasó dolgát, magának a szövegnek a szervezésében a szerző nem járt el célszerűen. Az általános jelentőségű, átfogó leírások és a szakemberek szűk körének szóló megfontolások, az alapvető tudnivalók és az — enyhén szólva — nem örökvényű mikroadatok tagolatlanul követik egymást. Pedig a megoldás igen egyszerű lett volna: súlyozással, sok minden a könyv külön részét alkotó jegyzetapparátusba, vagy függelékbe kerülhetett volna. Egy másik zavaró tényező az anyag csoportosításából fakad. Miután a pszichológiának vannak adatai a nevetésről és mosolyról általában, továbbá vannak filozófiai-esztétikai eredetű, de pszichológiai vonatkozású elméletek a nevetésről és a humorról, valamint vannak kimondottan idevágó pszichológiai elméletek és végül vannak kifejezetten a humor megismerését szolgáló kísérleti vizsgálatok: a szerző könyvét e tömbök köré építette. Így módon viszont sok esetben előre kellett bocsátania olyan tudnivalókat, amelyeket később részletesen kifejt, illetve megismételnie később azt, amit már korábban kifejtett.

De az összefüggések az olvasónak így sem feltétlenül nyilvánvalóak. Legszembe-

tűnőbb ez a filozófiai-esztétikai eredetű elméletek, a pszichoanalitikus elméletek, a humor sajátos tartalmával végzett kísérletek, az agresszív személy, a személy szorongása, a humor az alkalmazkodás szolgálatában, egészségesek és betegek humorérzéke, illetve filozófiai-esztétikai elméletek, a humor aktivációs felfogása, a humoros inger struktúrájával kapcsolatos kísérletek esetében. A megoldás az lehetett volna, ha függetlenül attól, hogy melyik ismeret mikor és milyen módon keletkezett, a szerző arra törekedett volna, hogy a logikailag szorosan összekapcsolódó, egymást kiegészítő, értelmező és cáfoló elgondolásokat, adatokat egymás társaságában és egymással szembesítve mutasson be. Részben ennek tulajdonítható, hogy a vázoltak töredezetten, olykor hatásukat veszítve bukkannak fel.

Séra munkája — főként, ha a név- és tárgymutató nem maradt volna el —, mint egyfajta különös enciklopédia hasznos. Az érdeklődő megtalálhatja benne, hogy ki mikor mit, hol mondott, gondolt, állapított meg a nevetés és a humor pszichológiájáról illetve, hogy a nevetés és a humor pszichológiája mit és hogyan fog át.

Halász László
MTA Pszichológiai Intézete